

عنوان: راهکارهای قرآنی برای پیشگیری از گناهان اجتماعی

چکیده

قرآن راهکارهای متعددی برای پیشگیری از گناهان اجتماعی ارائه نموده است. این راهکارها در سه حیطه باورها و عقاید، تمایلات و گرایشات و کنش و رفتار می‌باشد. هرچند در زمینه پیشگیری از جرم از نگاه اسلام مقالاتی نوشته شده ولی جنبه نوآوری تحقیق حاضر این است که راهکارهای پیشگیری از گناهان اجتماعی را از سه منظر بینشی، گرایشی و کنشی بررسی نموده است که در تحقیق‌های مشابه سابقه ندارد. در پیشگیری بینشی به تبیین راهکارهایی مانند ایمان به خدای متعال، اعتقاد به نظارت الهی و تقویت ایمان به معاد پرداخته‌ایم. در پیشگیری گرایشی نقش تقوا، محبت الهی، یاد نعمت‌های الهی، صبر، توکل و کنترل دوستی را در جلوگیری از گناهان اجتماعی بررسی کرده‌ایم. در پایان به پیشگیری کنشی از جمله کیفرهای پیشگیرانه اعم از مجازات‌های دنیوی و اخروی، پیشگیریهای اجتماعی، پیشگیریهای اقتصادی و انجام عبادات پرداخته‌ایم.

واژگان کلیدی

قرآن، راهکار، پیشگیری، گناهان اجتماعی، پیشگیری بینشی، پیشگیری گرایشی، پیشگیری کنشی.

مقدمه

گناهان اجتماعی، گناهایی است که در سطح جامعه نمود و بروز پیدا می‌کند. این گناهان مخرب نظام اجتماعی و از بین برنده نظم، امنیت، آسایش و اعتماد عمومی می‌باشد. پیشگیری از این گناهان و جلوگیری از انتشار آن ما را در ساختن جامعه‌ای سالم و عاری از انحرافات یاری می‌کند. پرسش اصلی تحقیق حاضر این است که قرآن به عنوان کتاب هدایت چه راهکارهایی را جهت پیشگیری از گناهان اجتماعی دارد. تحلیل آیات بیشماری از قرآن امکان ارائه راهکارهایی در جهت پیشگیری از گناهان اجتماعی را به دست می‌دهد. البته برخی از این راهکارها در گناهان فردی نیز مطرح می‌شود. هرچند در زمینه پیشگیری از گناه و جرم مقالات و کتبی نگاشته شده است ولی نوآوری تحقیق حاضر این است که در آن به تبیین راهکارهای پیشگیری قرآن از حیث بینشی، گرایشی و کنشی پرداخته که کاربست آنها در جامعه به سالم سازی جامعه کمک کرده و آن را از فساد و تباهی نجات می‌دهد و در مسیر رشد و تعالی و حفظ ارزشهای اخلاقی رهنمون می‌سازد.

۱. پیشگیری بینشی

یکی از انواع پیشگیری، پیشگیری در حیطه بینش و عقاید است. عمده رفتارهای انسان برگرفته از بینش و اعتقادات وی می‌باشد. چنانچه شخص در مرحله عقاید از اعتقادات سالم و عاری از انحراف برخوردار باشد، در رفتار و عمل نیز از انحرافات و کجی‌ها دوری می‌گزیند؛ بنابراین پیشگیری در این حیطه، دارای اهمیت ویژه و مقدّم بر پیشگیری گرایشی و کنشی است. برخی از موارد پیشگیری بینشی در قرآن آورده می‌شود:

۱-۱. ایمان به خدای متعال

چیزی که به انسان هدف می‌دهد و مسیر زندگی او را مشخص می‌کند، اعتقاد و ایمان به خالق هستی است که همچون سدی مانع ورود به گناه می‌شود. مؤمن به خدای متعال به جای سردرگمی و احساس پوچی دارای زندگی هدف دار و با انگیزه می‌باشد. انسانی که به خدای متعال ایمان دارد به جای هر نوع تکیه گاهی تنها به او تکیه می‌کند و از همین رو آرامش خاصی دارد. این آرامش

ناشی از ایمان به خدای متعال، خود عامل مؤثری در پیشگیری از وقوع جرم و انحرافات اجتماعی است. (جاویدی، ۱۳۹۲، ص ۲۰۳) و حاکی از این است که مؤمنان خود را به پایگاه محکمی بسته اند که در ورطه انحرافات نمی افتند. (سادات، ۱۳۸۰، ص ۵۴) انسانی که به خدای متعال اعتقاد راستین دارد، آن چنان بزرگی در خود احساس می کند که با نهایت سعی می کوشد تا دامن خود را به گناه آلوده نکند و این باور درونی سدی در برابر تمام گناهان اجتماعی می باشد. آیه ۴ سوره فتح می فرماید: « وَ يَنْصُرَكَ اللَّهُ نَصْرًا عَزِيزًا، هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزْدَادُوا إِيمَانًا مَعَ إِيمَانِهِمْ وَ لِلَّهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ كَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا؛ اوست که اطمینان را بر قلوب مؤمنان نازل کرد تا اضافه کنند ایمان را با ایمانشان، جنود آسمانها و زمین خاص خداست و او دانا و حکیم است.»

علامه طباطبایی در بیانی ذیل آیه فوق رابطه تنگاتنگ ایمان و عمل را متذکر می شود که شدت و ضعف می پذیرد و هر چه ایمان به خدای متعال بیشتر شود، در عمل نیز انسان مراقبت بیشتری می کند در نتیجه کمتر مرتکب گناه می شود. (طباطبایی، ۱۴۱۷ ه ق، ص ۲۵۹)

باید دانست که ایمان از طریق بندگی خدا و عبادت حق و ترک عبادت شیطان بدست می آید (بهاء الدینی، ۱۳۷۵، ص ۲۱۲) و مؤمن واقعی به سمت گناهان و اموری که مورد غضب خدای متعال است حرکت نمی کند؛ زیرا به خاطر ایمانی که به خدای متعال دارد، تمام توجه او به ذات باری تعالی است و تلاش می کند برای رضای خدای متعال دامن خود را به گناه آلوده نکند.

۱-۲. اعتقاد به نظارت الهی

در آیاتی از قرآن بر علم و آگاهی خدای متعال نسبت به تمام اعمال و رفتار انسان تأکید شده است. همانطور که در پیشگیری وضعی یکی از روشها، کنترل محل وقوع جرم با نیروی پلیس و نگهبان است، در قرآن هم بر این نکته تأکید شده که خدای متعال برترین نگهبانان و شاهد و ناظر اعمال انسان می باشد؛ لذا هر کس در هر جا جرمی انجام دهد از دید خدای متعال پنهان نمی ماند. علاوه بر خدای متعال شاهدان دیگری از جمله ملائکه، پیامبران و حتی خود اعضاء و جوارح انسان وجود دارند که در روز قیامت به نفع یا ضرر انسان شهادت می دهند. با اعمال این کنترل و نظارت شدید کمتر کسی مرتکب جرم و جنایت خواهد شد. مواردی از آیات که بیانگر نظارت الهی عبارتند از: آیه ۶۱ انفال «انه هو السميع العليم»، آیه ۷۲ انفال «والله بما تعملون بصير»، آیه ۷۱ انفال «والله عليم حكيم»، آیه ۱۵ توبه: «والله عليم حكيم»، آیه ۴۴ توبه «والله عليم بالمتقين»، آیه ۴۷ توبه «والله عليم بالظالمين»

خداوند در آیه ۱۴ سوره علق می فرماید: «أَلَمْ يَعْلَم بِأَنَّ اللَّهَ يَرِي؛ آیا او نمی داند که خداوند همه اعمالش را می بیند؟!» توجه به این واقعیت که هر کاری را انسان انجام می دهد در پیشگاه خدا است، و اصولاً تمام عالم هستی محضر خدا است و چیزی از اعمال و حتی نیات آدمی از او پنهان نیست، می تواند بر برنامه زندگی انسان اثر زیاد بگذارد و او را از خلافتکاریها باز دارد. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۲۷، ص ۱۶۷) بر اساس آیه فوق خدا سرکشان تکذیبگر را تحت نظر دارد و همه کارهایشان را می بیند و ثبت می کند و در نهایت به حساب آنان رسیدگی می کند. (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۷، ص ۲۷۳)

انسانی که یقین داشته باشد همه اعمال او مورد نظارت خدای متعال است در محضر او دامن خود را به گناه آلوده نمی کند.

۱-۳. تقویت ایمان به معاد

در قرآن کریم آموزه های فراوانی در مورد جهان پس از مرگ و تجدید حیات انسان در آن جهان و رسیدن به نتیجه اعمالی که انسان در حیات مادی انجام داده، وجود دارد که اعتقاد عمیق به آنها یکی از سازکارهای دینی کنترل رفتار محسوب می شود.

هزار و دویست آیه (نزدیک به یک پنجم قرآن) از روز قیامت، کیفیت حشر اموات، میزان و حساب ضبط اعمال، بهشت و جهنم و جاودانگی عالم آخرت سخن گفته است. این حجم وسیع از آیات تأثیر بسزایی در بازدارندگی انسانها از ارتکاب گناهان دارد. برخی آیات از اثرات سوئی که انکار معاد برای فرد و جامعه پدید می‌آورد، سخن گفته و اشاره به این نکته کرده است که انکار معاد زمینه ساز گناهان در اجتماع می‌شود. در ذیل برخی از آیات را بررسی می‌کنیم.

آیه ۴ سوره نمل می‌فرماید: «إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ زَيَّنَّا لَهُمْ أَعْمَالَهُمْ فَهُمْ يَعْمَهُونَ؛ آنان که به آخرت ایمان نمی‌آورند اعمالشان را بر آنها مزین کرده‌ایم، در زندگی سرگردانند.»

انکار معاد سبب زینت اعمال و کوری باطن می‌شود. مراد از «زینا لهم» مطابق برخی تفاسیر این است که شیطان اعمال آن‌ها را تزئین می‌کند و در کلام مجاز وجود دارد (کاشانی، ۱۴۱۰، ج ۵، ص ۷۲) طبق برخی تفاسیر مراد این است که آنان عمل خود را صالح می‌پندارند (فیضی دکنی، ۱۴۱۷، ج ۴، ۱۶۷) در تفسیر دیگر آمده است که مجازی در کار نیست و مراد این است که خدای متعال این اعمال را محبوب نزد آنان قرار می‌دهد؛ به گونه‌ای که باعث حیرت آنان می‌گردد. (حائری تهرانی، ۱۳۷۷، ج ۸، ص ۷۹)

طبق آیه فوق آلودگی در نظر منکرین معاد پاکی، زشتیها نزد آنها زیبا، پستیها افتخار، و بدبختیها و سیه‌روزیها سعادت و پیروزی محسوب می‌شود. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱۵، ص ۳۹۸) چنین کسانی به آخرت اعتقاد ندارند و آنها می‌مانند و دنیا و معلوم است که دنیا هم نمی‌تواند غایت اعمال قرار گیرد، پس این بی‌نویان که دست به دامان اعمال خود می‌زنند، در راه زندگی متحیر و سرگردانند، زیرا هدفی ندارند تا با اعمال خود به سوی آن هدف بروند. (طباطبایی، ۱۴۱۷ ه ق، ج ۱۵، ص ۳۴۰)

کسی که به روز جزا اعتقاد ندارد کسی است که یتیم را به زور از در خانه خود می‌راند، و به او جفا می‌کند، و از عاقبت عمل زشتش نمی‌ترسد، و اگر روز جزا را انکار نمی‌داشت چنین جرأتی را به خود نمی‌داد، و از عاقبت عمل خود می‌ترسید، و اگر می‌ترسید به یتیم ترحم می‌نمود. مردم را به اطعام طعام مسکین تشویق نمی‌کند. و از نمازش غافل و ریا است. یکی از معانی ماعون زکات است؛ یعنی منکرین معاد زکات نمی‌دهند. (طیب، ج ۱۴، ص ۲۴۱؛ مکارم شیرازی، ۱۴۲۱، ج ۲۰، ص ۴۸۷) در حقیقت منکر قیامت داعی و انگیزه برای ترک گناهان ندارد و احساس آزادی در ارتکاب گناه می‌کند؛ در نتیجه مرتکب انواع گناهان از جمله گناهان اجتماعی که در آیات سوره ماعون ذکر شده، می‌شود.

۲. پیشگیری گرایشی

در قرآن راهکارهایی در گرایش و تمایلات انسان برای پیشگیری از گناهان آمده که عبارتند از:

۲-۱. تقوا

حفاظت نفس از آلوده شدن به ناشایستگی‌ها، تقواست و به عنوان یکی از هدفهای اساسی تربیت که نقش مهمی در نیل انسان به هدف غایی دارد، در مکتب اسلام مطرح است.

تقوا از «وقایه» به معنای محافظت کردن (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ص ۵۰۳) و دفع چیزی به غیر آن است (ابن فارس، ج ۱۶، ص ۱۳۱) تقوی نیز به معنای محافظت کردن نفس از آلوده شدن به گناه و آنچه می‌ترسد، بکار رفته است. (راغب اصفهانی، همان) در اصطلاح شرع تقوا عبارت از «حفظ نفس از گناه و از آنچه شایسته نیست انجام شود. منظور این است که در دیدگاه دین تقوا یک هدف تربیتی است؛ یعنی هر فرد باید به گونه‌ای پرورش یابد که بنیان کردار، رفتار و گفتار خویش را بر اساس تقوای الهی پایه‌گذاری کند.» (فقیهی، ۱۳۷۶، ص ۲۲)

یکی از آثار تقوا در پیشگیری از گناهان اجتماعی این است که نفس انسان هنگام قرار گرفتن در شرایط گناه متوجه وسوسه‌های شیطانی می‌شود و با مقاومت، خود را از آلوده شدن به گناه حفظ می‌کند. این ویژگی تقوا در آیه ۲۰۱ اعراف مطرح است: «ان الذین اتقوا اذا مسهم طائف من الشیطان تذکروا فاذا هم مبصرون و اخوانهم یمدونهم فی الغی ثم لا یقصرون؛ افراد متقی آن هنگامی که گروه‌های شیطانی آنان را وسوسه می‌کنند، آنها بصیرت پیدا کرده مقاومت می‌نمایند. در حالی که شیاطین افراد دیگر را به گمراهی می‌کشاند و در کار خود هیچ کوتاهی نمی‌کنند.»

در قرآن با بیان‌های متعددی سفارش به تقوا شده است و آثار معنوی و دنیوی فراوانی برای تقوا پیشه کردن بیان گردیده است. آثاری همچون:

الف) نترسی و محزون نشدن (آیه ۳۵ سوره اعراف) این بیان تشویقی است برای انسان تا تقوا و ملکه ترک جرایم الهی را تحصیل کند. آرامش حقیقی در سایه تقوا و اصلاح است. (قرائتی، ۱۳۸۳، ج ۴، ص ۶۰) این آرامش که در سایه تقوا به وجود می‌آید آرامش درونی برای انسان ایجاد می‌کند که حفاظت از ارتکاب گناه را برای انسان آسان می‌کند.

ب) نزول برکات آسمانی و زمینی (آیه ۹۶ اعراف) برخی گفته‌اند مراد از برکات آسمانی باران و برکات زمینی مثل میوه و درخت و امثال آن است. (فخر رازی، ۱۴۱۰، ج ۷، ص ۱۹۲) و برخی این احتمال را داده‌اند که منظور از برکات آسمانی برکات معنوی و منظور از برکات زمینی برکات مادی باشد. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۶، ص ۲۶۱)

ج) شمول رحمت الهی (آیه ۱۵۶ اعراف) امید به دریافت رحمت الهی در دنیا و آخرت زمینه‌ساز جلوگیری از گناه است.

د) نیکو بودن آخرت (آیه ۱۶۹ اعراف) انسان‌های با تقوا سرمایه‌گذاری بیشتری برای آخرت انجام می‌دهند و تمام تلاش خود را برای گناه نکردن به منظور عاقبت به خیری در آخرت انجام می‌دهند.

هـ) شناخت حق از باطل (آیه ۲۹ انفال) فرقان به معنای نیرویی است که به وسیله آن شخص بین حق و باطل فرق قائل می‌شود. در حقیقت تقوا سبب بصیرت در فرق‌گذاری بین حق و باطل می‌شود. (جوادی آملی، ۱۳۸۶، ص ۱۸۶)

و) جلب محبت الهی (آیه ۴ و ۷ توبه) محبت محبوب خود باعث پرهیز از گناهانی است که نزد محبوب ناشایست است.

۲-۲. تأکید بر محبت الهی

محبت دوست داشتن زیاد و میل شدید به چیزی است و در مورد خدا، لازمه ایمان حقیقی و باطنی است. محبت و ایمان کار دل است و انسان‌های با ایمان حقیقی و قلبی، بالاترین محبت را به خدا دارند. در سوره بقره آیه ۱۶۵ خدای متعال می‌فرماید: «الذین آمنوا اشدّ حباً لله؛ آنان که ایمان دارند محبت شدید به خدا دارند.»

مؤمنان هرگز ذات پاک الهی را که منبع همه کمالات است رها نمی‌کنند. هر میل و محبتی در برابر عشق خدا در نظرشان بی ارزش و ناچیز است، اصلاً آنها غیر او را شایسته عشق و محبت نمی‌بینند، جز به خاطر او، و در راه او کار نمی‌کنند و در دریای بیکران عشق خدا غوطه‌ورند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱، ص ۵۶۵) محبت ایشان به خدا پایانی ندارد، بخلاف محبت دنیایی که به جهت اغراض فاسد موهوم است و به‌آدنی سببی زایل می‌شود. (کاشانی، ج ۱، ص ۳۵۸)

یکی از مهمترین علل گناهان لذت لحظه‌ای گناه است و آدمی بر اثر تزئین شیطان آن را لذت باقی می‌پندارد. کسی که قلبش آکنده از محبت خداست، از تمام لذات دنیایی دل می‌کند و لذت او تنها کسب رضایت خدا و بندگی اوست. (صادقی، ۱۳۹۱، ص ۳۲)

محبت واقعی به خدای متعال انسان را به اطاعت و پیروی از او وادار ساخته و در نتیجه انسان رفتار خود را بر اساس خواست و اراده خدای متعال تنظیم می‌کند. (خسروشاهی، ۱۳۹۳، ص ۴۳) به بیان یکی از بزرگان، جوار الهی جای دل پاک از اغیار است و همه تکالیف و وظایف عبودی برای تطهیر دل از غیر حضرت معبود و تأدیب آن به ادب توحید و به عبارتی به آداب عبودیت است. پاک گردیدن دل از اغیار به نحوی که صلاحیت ورود به جوار قدس الهی را به دست آورد، جز با التزام انسان به همه تکالیف و وظایف عبودی حاصل نمی‌شود، آن هم دقیقاً به همان صورت که در قرآن و روایات بیان شده است. (شجاعی، ۱۳۸۹، ص ۱۷)

کسی که قلب او مالا مال از محبت به آفریدگارش است به علت اتصال به منبع لا یزال الهی آن چنان بزرگی در وجود خود احساس می‌کند و آن قدر برای خود ارزش و اعتبار قائل است که دامن خود را به گناه آلوده نمی‌کند و قلبی را که به سبب محبت الهی نورانیت یافته به سبب گناه تیره و تار نمی‌کند.

۲-۳. یاد نعمت‌های الهی

یاد نعمت‌های الهی نیز یکی از موانع فساد و گناه است. خدای متعال با فراهم کردن نعمت‌های مختلف برای بشر در زمین، زمینه را برای شکرگزاری و خوب بودن انسان فراهم کرده است. در واقع خدا نعمت را بر انسان تمام کرده تا بندگی او را بیازماید. در آیه ۷۴ اعراف می‌خوانیم: «وَاذْكُرُوا إِذْ جَعَلْنَاكُمْ خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ عَادٍ وَبَوَّأْنَا فِي الْأَرْضِ تَنْخِذُونَ مِنْ سَهُولِهَا قُصُورًا وَتَنْحِتُونَ الْجِبَالَ بُيُوتًا فَاذْكُرُوا آيَةَ اللَّهِ وَلَا تَعْتُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ؛ یاد آرید آن دم که شما را از پس قوم عاد جانشین (آنها) کرد و در زمین قدرتتان داد که در دشتهای آن کاخ می‌سازید و از کوه‌ها خانه می‌تراشید پس نعمتهای خدا را به یاد آرید و در زمین به فساد مکشید».

در آیه ۸۶ اعراف نیز نعمتی دیگر را می‌شمرد و انسانها را از عاقبت فساد بیم می‌دهد «وَاذْكُرُوا إِذْ كُنْتُمْ قَلِيلًا فَكَثَرْنَاكُمْ وَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ؛ یاد آرید آن دم که کم بودید، خدا عده‌تان را زیاد کرد و بنگرید عاقبت مفسدان چگونه بود.» خدای متعال در آیه فوق به یادآوری این که انسان‌ها به تدریج با ازدیاد نسل از کمی به زیادی تبدیل شدند، امر نموده است. این یکی از نعمت‌های بزرگ خدا بر نوع انسان است؛ زیرا انسان قادر نیست به تنهایی زندگی کند. (طباطبایی، ج ۹، ص ۱۹۸)

۲-۴. توکل بر خدا

بر اساس آموزه‌های قرآن، انسان باید اعتقاد داشته باشد که همه چیز از ناحیه خداست و هرچه به ما می‌رسد تحت تدبیر اوست. با چنین دیدی در تمام مشکلات و سختی‌ها انسان بر خدا توکل می‌کند. توکل به معنای آماده‌سازی مقدمات کار و تلاش کامل و سپس تکیه و اعتماد بر قدرت بیکران الهی است، نه به معنای رها کردن کارها. (بهجت پور، ۱۳۸۵، ص ۱۹۲) در معنای توکل آمده است: «توکل واگذاری امور به خدای متعال و رضایت به تدبیر او و اعتماد به حسن انتخاب خدای متعال است.» (طوسی، بی تا، ج ۵، ص ۲۳۴)

چنین کسی به علت توکل به خدای متعال در سختی‌ها و مشکلات، خود را نمی‌بازد و در این شرایط مرتکب گناه و معصیت نمی‌شود. چنین توکلی زمینه ایستادگی و مقامت در برابر گناه را در او به وجود می‌آورد.

در آیه ۵۱ توبه به این مضمون اشاره شده است: «قُلْ لَنْ يُصِيبَنَا إِلَّا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَنَا هُوَ مَوْلَانَا وَ عَلَى اللَّهِ فليتوكل المؤمنون؛ بگو: هرگز بما نمی‌رسد؛ مگر آنچه خدا برای ما نوشته است او سرپرست ماست، مؤمنان بر خدا توکل کنند.»

انسان با توکل به خدای متعال به آرامشی در زندگی دست می‌یابد که این آرامش وطمأنینه یکی از عوامل پیشگیری از گناهان اجتماعی است. تربیت دینی و شناخت حقیقی مبانی دینی همچون توکل به خدای متعال زیر بناهای فکری افراد را تغییر داده و آنها را

در مسیر رشد و تعالی فردی و اجتماعی سوق می‌دهد.

۲-۵. برحذر داشتن از گناهان ریشه‌ای

قرآن در مورد اجتناب از همه گناهان دستور دارد و انسان‌ها را از آن برحذر داشته است؛ ولی نسبت به برخی از گناهان که ریشه بسیاری از گناهان دیگر است، تأکید ویژه دارد. در اینجا به عنوان نمونه به دو مورد اشاره می‌کنیم.

الف) پرهیز از دروغ

دروغ گناه بزرگی است که منشأ بسیاری از گناهان است.

دروغ قبیح‌ترین و بدترین گناهان و خبیث‌ترین عیب‌هاست. رسول خدا فرمود: «ایاکم والکذب فإن الكذب یهدی الی الفجور والفجور یهدی الی النار؛ از دروغ پرهیزید؛ زیرا دروغ به بدکاری می‌کشاند و بدکاری آدم را به جهنم می‌رساند.» (نراقی، ۱۳۷۷، ج ۲، ص ۴۲۵)

ب) اجتناب از حسد

حسد نیز از گناهانی است که سرچشمه بسیاری از گناهان است.

حسد عبارت از صفت نفسانی که به معنای «تمنی زوال نعمه الغیر؛ آرزوی زایل شدن نعمت دیگری» است. (مشکینی، ۱۳۸۶، ص ۲۳۹) در نكوهش حسد همین بس که نخستین قتلی که در جهان واقع شد از ناحیه «قایل» نسبت به برادرش «هابیل» بر اثر انگیزه «حسد» بود. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۲۷، ص ۴۶۲)

در آیه ۵ سوره فلق می‌فرماید: «وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ؛ از شر حسود وقتی حسادت می‌کند» در مورد قید «إذا حسد» تفاسیر تعبیر مختلفی دارند. در برخی از تفاسیر آمده است؛ یعنی آثار حسادت را آشکار کند. (حسینی شاه عبدالعظیمی، ۱۳۶۳، ج ۱۴، ص ۳۹۲؛ کاشانی، ۱۴۱۰، ج ۳، ص ۱۷۳۸؛ طبرسی، ۱۳۷۷، ج ۴، ص ۵۶۴) طبق تفسیری مراد این است که به مقتضای حسد خود عمل نماید (فیض کاشانی، ۱۴۱۸، ج ۵، ص ۳۹۵).

آیات متعدد دیگری حسادت را مورد نکوهش قرار داده است؛ از جمله آیه ۵۴ سوره نساء، آیه ۱۰۹ سوره بقره و آیه ۳۲ سوره نساء. گرچه این آیات در مقام نکوهش حاسدان است اما ضمناً می‌فهماند که حسد آرزوی زوال نعمت و فضل الهی است که به برخی از بندگان ارزانی داشته است در برابر غبطه که آرزوی داشتن آن نعمت‌ها است نه زوال آن از دیگران. (مهدوی کنی، ۱۳۸۶، ص ۱۱۸) حسادت بین افراد جامعه سبب کینه، تهمت، دورویی، اقدام بر علیه یکدیگر می‌شود و حسادت بین سران یک جامعه سبب گسترش نفاق و از بین رفتن آرامش جامعه می‌گردد؛ در نتیجه پرهیز از حسادت باعث ترقی همه افراد جامعه، یکدلی، یکرنگی انسانها و پیشگیری از گناهان اجتماعی می‌گردد.

۲-۶. کنترل دوستی

از جمله خصوصیت‌هایی که در میان موجودات و آفریده‌های الهی مختص انسان است مسئله تأثیرپذیری انسان از هم نوع خودش می‌باشد. دوست در زندگی انسان و در سعادت و شقاوت وی تأثیر بسزایی دارد از همین رو مسئله انتخاب و گزینش در دوست یابی به عنوان یک اصل و قانون مطرح می‌باشد. دوستان را نباید به‌طور تصادفی برگزید؛ بلکه از روی انتخاب و شناخت ملاک و شرایط باید انتخاب کرد. (حسینی، ۱۳۷۹، صص ۱۲۰-۱۲۵)

دوستی مؤمنان ادامه‌دار می‌باشد و حتی تا قیامت باقی خواهد ماند. سر اینکه متقین با هم دوست هستند اینست که لاحقین کمال امتنان

را از سابقین دارند که شما ما را هدایت کردید و ما به وسیله شما نجات پیدا کردیم و به نعمت بهشت نایل شدیم. (طیب، ۱۳۷۸، ج ۵، ص ۳۱۷)

در مقابل برخی از دوستی‌ها به دشمنی تبدیل می‌شود. در آیه ۶۷ سوره زخرف آمده است: «الْأَخِلَاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِنَّ الْمُتَّقِينَ» دوستان در این روز برخی دشمن یکدیگر خواهند بود.»

همچنین در آیه ۲۸ اعراف در این زمینه می‌خوانیم: «كلما دخلت امة لعنت اختها؛ هر گاه گروهی داخل می‌شدند گروه دیگر را لعنت می‌کرد.» علت لعنت این است که آنان را سبب بدبختی و مسئول گرفتاری خود می‌دانند؛ (مکارم شیرازی، ۱۴۲۱، ج ۵، ص ۳۹) زیرا با اقتدا به آنان موجب گمراهی‌اشان شده است. (فیض کاشانی، ۱۴۱۸، ج ۱، ص ۳۷۰)

نکته اصلاحی آیه این است که تمام دوستی‌ها و روابط باید در راستای راه الهی باشد تا به انحراف کشیده نشود. ارتباط با دیگران و دوستی تأثیر به‌سزایی در اعمال انسان دارد و اگر می‌خواهد تبدیل به لعن و نفرین در روز قیامت نشود در انتخاب دوستان و همراهان دقت کند. همنشین و دوست ناباب انسان را به تباهی می‌کشاند؛ در نتیجه انسان باید در انتخاب دوست دقت کند تا از به تباهی کشیده شدن پیشگیری کند.

۷-۲. دعوت به صبر

صبر کردن اثر اصلاحی فراوانی در پیشگیری از گناه و عصیان و سرکشی دارد. آن گونه که در روایات آمده است صبر بر سه گونه است: «الصبر ثلاثة صبر على المصيبة و صبر على الطاعة و صبر على المعصية؛ صبر بر سه گونه است: صبر بر مصیبت، معصیت و بر طاعت.» (محمدی ری شهری، ۱۳۶۲، ج ۵، ص ۲۶۷)

هر سه نوع صبر، اثر اصلاحی اخلاقی بر پیشگیری از جرم و عصیان دارند. صبر بر معصیت به معنای استقامت در مقابل شیطان و هوای نفس برای جلوگیری از جرم الهی است. صبر بر مصیبت هم به معنای صبر در بلاها و آزمایشات مختلف الهی است و نتیجه آن پرهیز از گناهان همچون کفر و عصیان بر خدا. و صبر بر طاعت نیز نتیجه‌اش جلوگیری از ترک واجبات الهی است. آیات فراوانی همچون آیه ۱۲۸ و ۱۳۷ سوره اعراف و ۴۶ انفال انسان را دعوت به صبر می‌کند

در تعامل اجتماعی مهمترین عامل تأثیر گذار، خصوصیات و ویژگی‌های اخلاقی هستند که افراد جامعه آن را دارند. بدیهی است که هر چه این ویژگی انسانی‌تر و متعالی‌تر باشد، روابط اجتماعی لطافت و سازندگی بیشتری خواهد داشت و چنانچه این ویژگی‌ها غیر انسانی و بر خاسته از روحیه خود خواهی، منفعت طلبی و بی توجهی به حقوق و مصالح اجتماعی دیگران باشند، روابط دیگران با یکدیگر تنش‌زا می‌شود (خسروشاهی، ۱۳۹۳، ص ۶۳)؛ در نتیجه آراسته بودن افراد جامعه به فضایل اخلاقی از جمله صبر سبب آرامش و طمانینه در اجتماع می‌گردد و جنبه بازدارندگی از گناهان اجتماعی دارد.

۳. پیشگیری کنشی

کنش در لغت به معنای کردار و عمل است. پیشگیری کنشی مجموعه‌ای اقدامات عملی است که یا باید از سوی جامعه و حکومت اعمال گردد تا مانع از تحقق گناه گردد و یا از سوی خود شخص انجام گیرد. یکی از پیشگیرهای کنشی پیشگیری کیفری است که در ذیل به آن می‌پردازیم.

۱-۳. کیفرهای پیشگیرانه

به اعتقاد کیفر شناسان یکی از مهمترین کارکردهای اعمال کیفر، تأثیرگذاری بر اراده کسانی است که ممکن است در آینده مرتکب جرم شوند. این تأثیرگذاری که موجب انصراف اراده مجرمانه به سمت رفتارهای قانونی می‌شود از طریق فرایند ارعاب و ترس ناشی از اعمال مجازات تحقق می‌یابد. البته این نوع تأثیرگذاری صرفاً ناشی از اجرای مقررات کیفری نیست؛ بلکه وضع این قوانین نیز می‌تواند چنین تأثیری را بر رفتار انسانها داشته باشد. این مطلب را در خصوص گناهان بویژه گناهان اجتماعی نیز می‌توان مطرح نمود. با این توضیح که در آموزه‌های قرآن برای گنهکاران مجازات‌های متعددی در نظر گرفته شده است و به آنها وعده عذاب داده شده است. صرف این وعده و انذار می‌تواند جنبه پیشگیرانه نسبت به ارتکاب گناهان داشته باشد.

پیشگیری از وقوع جرم و بازدارندگی عمومی به‌عنوان مهمترین هدف نظامهای کیفری پیشرفته از جمله اهدافی است که در نظام کیفری قرآن نیز مورد توجه قرار گرفته است. (طباطبایی، ۱۴۱۷، ص ۸۶؛ منتظری، ۱۳۸۷، ص ۶۸۹) مجازات قرآنی به دو دسته مازات دنیوی و اخروی تقسیم می‌شوند.

۱-۱-۳. مجازات دنیوی

یکی از مهمترین اهداف مجازات‌ها جنبه بازدارندگی آن است. این هدف در قرآن نیز به‌خوبی منعکس شده است. هرچند یکی از مهمترین اهداف مجازات‌ها در اسلام تأمین عدالت اجتماعی است (هدوی تهرانی، ص ۸۹)؛ ولی هدف بازدارندگی و پیشگیری نیز از اهمیت ویژه برخوردار است. اگر از دیدگاه اسلام هدف از اجرای مجازات صرفاً اجرای عدالت باشد، نیازی به اجرای علنی و آشکار این مجازات‌ها نیست. چون این هدف در اجرای غیر علنی نیز تحقق می‌یابد؛ اما چون هدف آن است که اجرای مجازات تأثیر بازدارنده نیز داشته باشد، در مواردی به اجرای علنی آن دستور داده شده است؛ از جمله در مورد مجازات زنا دستور داده شده است که باید عده‌ای شاهد بر اجرای این مجازات باشند. (خسروشاهی، ۱۳۹۳، ص ۱۶۳)

طبق آموزه‌های قرآنی مجازات‌ها و کیفرها نتیجه اعمال انسان بلکه تجسم و ذات آن اعمال است. برخی از این عذابها و مجازاتها در دنیا و برخی در آخرت است. در آیه ۵۵ توبه خدای متعال تصریح کرده که عذاب دنیوی هم وجود دارد «انما یرید الله لیعذبهم بها فی الحیوة الدنیا.»

وجه عذاب دنیایی مطابق برخی تفاسیر عبارت است از سختی که شخص در جمع و حفظ اموال و مصیبت‌هایی که در این راه به او وارد می‌شود. (عاملی، ۱۳۶۰، ج ۲، ص ۲۲؛ نیشابوری، ۱۴۱۵، ج ۱، ص ۳۸۱؛ عمر بیضاوی، ۱۴۱۸ هـ ق، ج ۳، ص ۸۵؛ ابن عجیبه، ۱۴۱۹، ج ۲، ص ۲۳۹) و به تعبیری خود این غم و اندوه حاصل از تعلقات دنیایی مجازات به حساب می‌آید. (شوکانی، ۱۴۱۴، ج ۲، ص ۴۲۲) همچنین آیات زیادی که در مورد عذابهای خدای متعال نسبت به اقوام پیامبران پیشین وجود دارد، حاکی از این نوع مجازات است. همچنین اهداف دیگری برای مجازات‌ها وجود دارد که در قرآن نیز به آن پرداخته است؛ مانند اصلاح و تربیت، حفظ نظام اجتماعی، پاک کردن مجرم و تکفیر گناه و جلوگیری از طغیان احساسات انتقام‌جویانه. (مدبر، ۱۳۹۴، صص ۸۶-۹۱)

در ذیل مواردی از مجازات‌های دنیوی نسبت به برخی گناهان اجتماعی بررسی می‌گردد:

الف) حدّ سرقت

آیه ۳۸ مائده می‌فرماید: «والسارق والسارقة فاقطعوا یدیهما جزاء بما کسبا نکالاً من الله. مرد دزد و زن دزد، دستهای (راستشان) را ببرید کیفری است در مقابل عملشان و مجازات خدا است، خدا توانا و حکیم است.» «فلسفه وضع مجازات سرقت حفظ اموال انسان

است؛ زیرا سرقت مخل امنیت مالی مردم و باعث از بین رفتن اعتماد و اطمینان بین انسان‌ها می‌شود. (زحیلی، ۱۴۲۲، ج ۶، ص ۱۸۲)

ب) قصاص

یکی از مجازات‌های دنیوی که در قرآن به آن اشاره شده، قصاص قاتل است. وقتی این حکم اجرا شود، سبب جلوگیری از ارتکاب جرم می‌شود؛ زیرا شخص می‌داند اگر مرتکب قتل شود، قصاص می‌شود.

خدای متعال در آیه ۱۷۹ بقره می‌فرماید: «وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ؛ ای خردمندان برای شما در قصاص زندگی هست تا از آدمکشی به پرهیزید.»

حکمت اصلی به رسمیت شناختن و تأکید بر اجرای قصاص تأمین عدالت کیفری است که خود موجب بازدارندگی از گناهان در جامعه می‌شود. مقابله به مثل حق هر انسان است و مقتضای عدالت نیز همین می‌باشد. گرفتن حق حیات و کسب فیض از هستی مجازاتی ندارد؛ مگر همان کشتن قاتل. آیه «و جزاء سیئة سیئة مثلها» (شوری/۴۰) در این راستا است.

ج) حدّ زنا

یکی از گناهانی که قرآن برای آن مجازات سختی در نظر گرفته، زنا است؛ زیرا پیامدهای زنا در جامعه بسیار زیاد است. زنا سبب آسیب رساندن به کانون خانواده و دوری جوانان از ازدواج و باعث از بین رفتن امنیت آرامش اجتماعی می‌شود.

علت تشریع مجازات زنا این است که فسادهای فراوانی بر آن مترتب است؛ از جمله موجب قتل نفس، از بین رفتن نسب‌ها و ترک تربیت اطفال. (صدوق، ۱۴۰۶، ص ۶۳۷)

مجازات زنا در آیه شریفه ۲ نور این‌چنین آمده است: «الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَيْشَهَّدَ عَلَيْهِنَّ طَائِفَةٌ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ؛ زن زانی و مرد زانی هر یک از آن دو را صد تازیانه بزنید، نسبت به آن دو شما را ترحمی در کار دین خدا نباشد، اگر به خدا و روز جزا ایمان دارید، و حتماً در تازیانه زدن به آنها گروهی از مؤمنان حاضر باشند.»

۲-۱-۳. مجازات اخروی

یکی از راهکارهای بازدارنده گناه مجازات‌های اخروی است و صرف وعده‌ها و تهدیدهایی که خدای متعال در قرآن برای گناهان ذکر نموده است، عامل مهمی برای جازماندن از گناهان خواهد بود.

آیات فراوانی مرتبط به مجازات‌های اخروی است به‌طور نمونه آیه ۳۹ اعراف می‌فرماید: «و قالت اولئهم لأخراهم فما كان لكم علينا من فضل فذوقوا العذاب بما كنتم تكسبون؛ پیشوایان به پیروان گویند: شما را بر ما هیچ برتری نیست، اینک به کیفر کارهایی که کرده بودید عذاب را بچشید» علت عذاب پیروان این است که با اراده و اختیار خویش مرتکب گناه شده‌اند. (جرجانی، ۱۳۷۷، ج ۳، ص

(۱۷۱)

۲-۳. پیشگیری اجتماعی

با توجه گسترش شهرنشینی و تغییر فرهنگی، صنعتی شدن تغییر سبک زندگی زمینه بیشتری برای ارتکاب گناه فراهم شده است.

(کلدی، ۱۳۸۱، ص ۵۲)

با توجه به نقش جامعه در شکل دادن به شخصیت افراد و کنترل رفتار آنها، جرم‌شناسان معتقدند جامعه نقش مهمی در رفتارهای

مجرمانه انسان دارد، به گونه‌ای که جامعه شناسان و حاکمان باید برنامه‌هایی را ارائه دهند تا در جامعه آرامش و امنیت به وجود آید تا زمینه ارتکاب گناه در جامعه کمرنگ شود. در آموزه‌های قرآنی نیز دستور العمل‌هایی اجتماعی ارائه شده است تا سبب تعادل ایجاد محیط آرام برای رشد اجتماعی همگانی فراهم شود.

نمونه‌هایی از راهکارهای اجتماعی برای پیشگیری از گناهان که در قرآن مورد تأکید قرار گرفته است در ذیل بررسی می‌شود.

۱-۲-۳. دعوت به وحدت

اگر اختلافات اجتماعی از حد طبیعی فراتر رود، موجب تفرقه و پراکندگی جامعه می‌شود که نوعی بیماری اجتماعی است و خود زمینه ساز بسیاری از انحرافات و گناهان اجتماعی می‌شود. قرآن کریم ضمن برحذر داشتن از تفرقه، کشمکش‌های اجتماعی را موجب سستی خوانده است: «ولا تنازعوا فتفشلوا؛ و با هم نزاع مکنید که سست شوید. انفال آیه ۴۶» قرآن همچنین همگان را به وحدت و صلح فرا خوانده تا جامعه اسلامی به سامان رسد. (بہجت پور، ۱۳۸۵، ص ۱۷۹) البته اختلاف نظر و سلیقه افراد در امور اجتماعی سیاسی و مذهبی امری طبیعی است؛ ولی چنانچه به صورت جناح بندی‌های حاد اجتماعی و سیاسی درآید و همراه تعصب لجاجت و رقابت منفی گردد، خطرناک می‌شود؛ (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۷، ج ۶، ص ۸۶) زیرا آرامش جامعه به خاطر اختلاف و تفرقه و دروغ افکنی و تهمت و افترا از بین می‌رود که بستر بسیاری از گناهان اجتماعی خواهد بود. همچنین موجب می‌شود که تمرکز سران کشور بجای حل مشکلات و تلاش در جهت رشد جامعه، به تخریب یکدیگر سوق پیدا کند.

در سوره آل عمران آیه ۱۰۳ در خصوص وحدت جامعه اسلامی می‌فرماید: «وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا؛ و همگان دست در ریسمان خدا زنید و پراکنده مشوید.»

خدای متعال در این آیه دعوت به اتحاد کرده و اتحاد نیازمند محور است و خدای متعال محور این وحدت است.

منظور از «حبل الله» دین خداست که ریسمان و رابطه‌ای ما بین خدا و خلق است. این جمله مسلمانان را به اتحاد و هم بستگی در راه خدا که از بزرگترین عوامل پیروزی است دعوت می‌کند. (قرشی، ۱۳۷۷، ج ۲، ص ۱۵۱)

وحدت و برادری بین مؤمنان و افراد جامعه سبب نزدیکی دلها و مودت و محبت نسبت به یکدیگر می‌شود و کینه و نفرت جای خود را به همدلی و مهربانی می‌دهد و در چنین شرایطی زمینه برای برنامه ریزی‌های فرهنگی و از بین بردن زمینه‌های جرم و گناه فراهم می‌شود.

۲-۲-۳. گسترش عدالت

خدای متعال عادلترین عادلان است و در تمامی احکام در اوامر خود عادلانه عمل می‌کند و از مسلمانان هم می‌خواهد جامعه‌ای عادلانه داشته باشند. بدیهی است با گسترش عدالت و رفع تبعیضها، جلو بسیاری از گناهان گرفته می‌شود. در واقع اگر عدالت حاکم باشد و هر کس به حقوق خود برسد زمینه‌ای برای پیشگیری از گناه ایجاد می‌شود.

در آیه ۲۹ اعراف می‌خوانیم: «قل امر ربی بالقسط؛ بگو پروردگام امر به عدالت کرد.» اطلاق آیه تمام حیطه‌ها و قوانین جامعه را شامل می‌شود.

عدالت در جامعه نقش بسزایی در پیشگیری گناهان اجتماعی دارد و گسترش عدالت در اجتماع چه از طرف حکومت اسلامی چه از طرف افراد موجود در اجتماع سبب کاهش زمینه گناه می‌شود.

آیاتی در قرآن در خصوص عدالت‌ورزی والیان حکومت است و به آنان در زمینه گسترش عدالت دستور می‌دهد. خدای متعال در آیه ۵۸ نساء می‌فرماید: «ان الله يأمرکم ان تؤدوا الأمانات إلى أهلها وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعاً بَصِيراً؛ خدای متعال به شما دستور می‌دهد که امانات را به صاحبان آن برسانید و هنگامی که میان مردم داوری می‌کنید، از روی عدالت داوری کنید، خدای متعال پند و اندرزهای خوبی به شما می‌دهد، خدای متعال شنوا و بیناست.»

آیه ۱۳۵ سوره نساء حتی تأکید می‌کند که در صورتی که عدالت به ضرر شما باشد، باز از آن سرباز نزنید. این آیه می‌فرماید: «یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدِينَ وَالْأَقْرَبِينَ؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید، قائم به عدالت و گواهان برای خدا باشید هر چند به ضرر خود یا پدر و مادر و خویشان باشد.»

بی عدالتی در جامعه توسط حاکمان در یک کشور باعث ایجاد تبعیض، خشونت، فاصله طبقاتی، و عدم آرامش در اجتماع می‌گردد و این شرایط افراد جامعه را مستعد گناهان اجتماعی بیشماری می‌کند. عدالت حاکمان زمینه‌های محرک گناهان بویژه گناهان اجتماعی که همان تبعیض و بی عدالتی است را از بین می‌برد.

بنابراین یکی از مهمترین پیشگیری‌های اجتماعی بر قراری مساوات و نفی هر گونه تبعیض در برابر قانون و در حقوق و تکالیف اجتماعی است. (خسروشاهی، ۱۳۹۳، ص ۷۰) در نظام اسلامی بخش‌های اجرایی، باید به گونه‌ای طراحی و انتخاب گردند که بخل، خودخواهی، نادانی و بی تخصصی، ستم‌گری و بی عدالتی باعث ایجاد و گسترش نابسامانی نشود. (بدی میانجی، ۱۳۸۸، ص ۷۱)

۳-۲-۳. امر به معروف و نهی از منکر

طرح بحث امر به معروف و نهی از منکر به‌عنوان راهکار پیشگیری از گناهان اجتماعی به این علت است که چنانچه در احکام و دستورات قرآن دقت شود، ارتکاب معروف در کلیه محیط‌های مورد نظر در جرم‌شناسی با رعایت شرایط، اثر مطلوب دارد. حسن رفتار و رعایت حقوق زن و شوهر و اولاد در محیط خانواده، رعایت آداب در معاشرتها در محیط فرهنگی، در واقع عمل به معروف است و در مقابل آنچه موجب تزلزل و عدم استحکام محیطها می‌گردد، در مقوله منکرات جا می‌گیرد.

با انجام این تکلیف همگانی که نوعی مراقبت عمومی متقابل به شمار می‌آید، کل جامعه در مقابل خطرات و مضرات هنجار شکنی محافظت می‌شود. در جامعه اسلامی مردم با حضور و شرکت فعال به رویارویی با آسیب‌های اجتماعی و قانون شکنی‌ها بر می‌خیزند و در پاسداری از هنجارهای دینی به وظیفه دینی خود عمل می‌کنند. (میرخلیلی، ۱۳۸۸، ص ۳۰۹)

در قرآن هم به این مسئله مهم با بیانات مختلف اشاره شده است. برخی آیات آورده می‌شود:

الف) آیه ۷۱ توبه می‌فرماید: «وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ؛ مردان مؤمن و زنان مؤمن بعضی سرپرست و مسئول بعض دیگر هستند به معروف وامی‌دارند و از منکر باز می‌دارند و نماز می‌خوانند و زکاة می‌دهند و به خدا و رسول اطاعت می‌کنند، آنها را زود خدا رحمتشان خواهد کرد که خدا توانا و حکیم است.» در این آیه مؤمنان را در مقابل اشتباه یکدیگر مسئول قلمداد کرده است. آیه صریح است در این‌که مؤمنان اعم از مرد و زن در پاکسازی جامعه اسلامی و ایجاد محیط توحیدی بر یکدیگر ولایت دارند. (قرشی، ۱۳۷۷، ج ۴، ص ۲۷۰)

ب) آیه ۱۱۰ سوره آل عمران می‌فرماید: «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ؛ بهترین امتی هستید که برای مردم پدید آمده، به معروف امر می‌کنید و از منکر باز می‌دارید و به خدا ایمان می‌آورید.» در این آیه وجه برتری

امت اسلام را امر به معروف و نهی از منکر و ایمان به خدا قرار داده است که نشاگر این است که برای ایجاد یک جامعه اسلامی عاری از گناهان اجتماعی، امر به معروف و نهی از منکر ضروری است.

۴-۲-۳. حجاب

یکی از نکاتی که در پیشگیری اجتماعی به آن توصیه می‌شود پوشاندن، مخفی کردن و دور از دسترس مجرم قرار دادن آماج جرم است. کاهش جاذبه آماج از راههای پیشگیری در جرم‌شناسی معرفی شده است. (زرگری، ۱۳۹۰، ص ۹۴) مسئله حجاب که توسط قرآن و دین مبین اسلام بیان شده است هم دارای این جنبه از پیشگیری اجتماعی است؛ زیرا زنان با پوشش خود، از بسیاری از جنایات و جرایم در امان می‌مانند. در آیه ۲۶ اعراف آمده است: «یا بنی آدم قد انزلنا علیکم لباساً یواری سواتکم؛ ای فرزندان آدم ما بر شما لباسی نازل کردیم که عورت‌های شما را می‌پوشاند.»

دعوت به حجاب جنبه پیشگیری از گناهان اجتماعی خصوصاً گناهان منافی عفت و فحشا دارد و سبب حفظ فرد از گناه و حفظ جامعه از فساد و تباهی می‌شود.

۵-۲-۳. تشویق به ازدواج

قرآن در آیه ۱۸۹ سوره اعراف علت ازدواج را رسیدن به آرامش ذکر می‌کند و می‌فرماید: «هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَ جَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا؛ او آن کس است که شما را از یک فرد آفرید و همسر او را از جنس او آفرید تا با او آرام گیرد.»

اگر بنیاد خانواده‌ها مستحکم باشد و جوانان به موقع ازدواج کنند؛ به طور محسوس از فسادها، بی بند و باریها، طغیانها، قتل، سرقت ها، جنایت ها، ناامنی ها، تجاوزها، انحراف ها، اعتیادها و خودکشی کاسته خواهد شد؛ زیرا چنان‌که آمار نشان می‌دهد، اکثر این امور از افرادی سر می‌زند که از وجود کانون گرم خانوادگی محرومند. (امینی، ۱۳۸۷، ص ۲۹)

انس بین زن و شوهر باعث ایجاد محبت و مودت می‌گردد. (مغنیه، ۱۴۲۴، ج ۳، ص ۴۳۴) زندگی مشترک موجب آرامش روحی می‌شود و کشتی طوفان زده جوانی را به ساحل امن می‌نشانند و بهداشت روانی او را فراهم می‌کند. (رضایی اصفهانی، ۱۳۷۸، ج ۷، ص ۳۲۰)

پس از ازدواج نیز، اسلام بر تحکیم خانواده تأکید کرده است که این امر موجب کاهش زمینه‌های ارتکاب گناه در جامعه می‌گردد. خانواده از هم گسیخته و نابسامان خود زمینه‌ساز جرم و گناه خواهد بود. (مهدوی، ۱۳۹۰، ص ۲۶۰)

۶-۲-۳. دانش افزایی و اطلاع رسانی نسبت به عواقب گناهان

یکی از راهکارهای اجتماعی برای جلوگیری از گناهان بویژه گناهان اجتماعی، دانش افزایی و اطلاع رسانی نسبت به عواقب گناهان است.

در کتاب‌های پیشگیری از جرم یکی از راههایی که برای پیشگیری ارائه می‌شود این است که با آموزش‌های لازم وجدان افراد را نسبت به عواقب و آثار مترتب بر جرم بیدار نماییم. در این صورت شخص با درنظر گرفتن عواقب وخیم جرم و گناه در بسیاری از موارد از ارتکاب جرم منصرف می‌شود. (محمد نسل، ۱۳۹۱، ص ۹۸)

آیات قرآن در موارد زیادی انسان را دعوت و تشویق به علم آموزی می‌کند. برخی از آن موارد در ذیل بررسی می‌کنیم. در آیه زمر ۹ خدای متعال می‌فرماید: «هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ؛ آیا کسانی که می‌دانند با کسانی که نمی‌دانند

برابرند.» این آیه دلالت دارد بر این که کمال انسان در دو امر محصور شده است. در ابتدا عمل و در نهایت علم و مکاشفه. (فخر رازی، ۱۴۲۰، ۱۲، ص ۴۲۸)

۳-۳. پیشگیری اقتصادی

فقر یکی از عوامل فشار اقتصادی و روانی بر مردم و زمینه ساز فساد اجتماعی و فردی است. فقر نه تنها موجب گناهان مالی بلکه در مواردی موجب گناهان منافی عفت و جنسی می‌گردد. (عزیزی، ۱۳۹۲، ص ۱۱۰). قرآن کریم راههای زیادی را بر شمرده که موجب شود فقر رخت بر بندد و باعث عدالت اقتصادی گردد. برخی از این راهکارها آورده می‌شود:

۱-۳-۳. انفاق

توصیه‌های فراوان به انفاق و احسان مالی به نیازمندان و توزیع عادلانه ثروت و عدالت اقتصادی در قرآن همه به منظور ایجاد شرایط اقتصادی مناسب و جلوگیری از پدید آمدن بحران‌های اقتصادی است که می‌توانند زمینه‌های انحراف از معیارهای صحیح اقتصادی را فراهم آورند و افزایش جرم و بزهکاری را به دنبال داشته باشند. (خسروشاهی، ۱۳۹۳، ص ۷۰)

یکی از اهداف حکومت اسلامی پیشگیری از فاصله طبقاتی است؛ در نتیجه مراکز مختلف حکومتی با فرهنگ سازی انفاق می‌تواند در جهت از بین بردن فاصله طبقاتی و ایجاد برابری در جامعه گام بردارند تا در این راستا از گناهان مالی در جامعه جلوگیری به عمل آید.

۲-۳-۳. منع از ذخیره کردن مال

در آیه ۳۴ سوره توبه می‌خوانیم «والذین یکنزون الذهب والفضة ولا ینفقونها فی سبیل الله فبشرهم بعذاب الیم؛ و کسانی که طلا و نقره را گنج کرده و در راه خدا خرج نمی‌کنند به عذابی دردناک بشارتشان ده.»

آیه فوق صریحاً ثروت‌اندوزی و گنجینه‌سازی اموال را تحریم کرده است و به مسلمانان دستور می‌دهد که اموال خویش را در راه خدا، و در طریق بهره‌گیری بندگان خدا به کار اندازند، و از اندوختن و ذخیره کردن و خارج ساختن آنها از گردش معاملات به شدت بپرهیزند، در غیر این صورت باید منتظر عذاب دردناکی باشند. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۷، ص ۳۹۴)

۳-۳-۳. اعتدال و میانه روی در مصرف

در آیاتی به رعایت اعتدال و میانه روی در مصرف و دوری از اسراف تأکید شده است. آیه ۳۱ سوره اعراف می‌فرماید: «کلوا واشربوا ولا تسرفوا؛ بخورید و بیاشامید ولی اسراف نکنید.»

بر اساس این آیه مصرف در راستای تأمین نیازهای واقعی خود و دیگران قرار می‌گیرد. انسان اگر در استفاده از نعمت‌های الهی معتدل باشد و این استفاده را جهت دهی عقلانی دهد، جلوی بسیاری از بریز و پیاش‌ها در زندگی فردی و اجتماعی گرفته می‌شود و این زمینه‌ای برای حفظ منابع و ذخایر کشور می‌شود و بستری برای پیشگیری از فقر که زمینه‌ساز برخی گناهان اجتماعی است، به وجود می‌آورد.

۴-۳-۳. جلوگیری از کسب درآمد نامشروع

در آیات متعددی از کسب درآمد نامشروع منع شده است؛ مانند آیات مرتبط به اکل مال به باطل. در سوره بقره آیه ۱۸۸ می‌خوانیم: «وَ لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ؛ و مخورید مالهای خود را در میان یکدیگر بنا مشروع.»

از این آیه استفاده می‌شود: اولاً؛ مال یکدیگر را بیهوده و ناشایست مخورید؛ مانند دزدی و خیانت و ظلم. ثانیاً؛ مال خود را بیهوده و

اسراف خرج نکنید؛ مانند قمار و دیگر اعمال ناشایسته. و مقصود از اکل خوردن تنها نیست بلکه کلیه تصرفات است. (عاملی، ۱۳۶۰، ج ۱، ص ۳۱۲)

۳-۴. انجام تکالیف و عبادت

یکی از عوامل پیشگیری کنشی ارتباط با سرچشمه هستی و انجام اعمال عبادی و تکالیف خدای متعال است. در ذیل به برخی از این عبادات که ابزار پیشگیری از گناهان معرفی شده‌اند، اشاره می‌شود:

۱-۴-۳. نماز

قرآن نماز را یکی از ابزار پیشگیری معرفی کرده است. نمازی که با آگاهی به جا آورده شود، موجب طهارت روح و قرب الهی می‌گردد. (بهجت پور، ۱۳۸۵، ص ۱۹۵) برای نمونه قرآن در سوره عنکبوت آیه ۴۵ می‌فرماید: «إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ»؛ نماز از فحشا و کار ناپسند باز می‌دارد، یاد خدا بزرگتر است خدا آنچه را که می‌کنید می‌داند».

علت بازدارندگی نماز این است که انسان را متوجه خدای یکتا می‌کند (بروجردی، ۱۳۶۶، ج ۵، ص ۲۲۲) انسانی که به نماز می‌ایستد تکبیر می‌گوید، به یاد نعمت‌های او می‌افتد برای خدا رکوع می‌کند و در پیشگاه او پیشانی بر خاک می‌نهد و به یاد روز جزا می‌افتد و... همه این امور موجی از معنویت در وجود او ایجاد می‌کند موجی که سد نیرومندی در برابر گناه می‌شود. (کریمی یزدی، ۱۳۸۴، ص ۷۵) همچنین شرط حلال بودن مکان و لباس نماز گزار، انسان را از تجاوز به حقوق دیگران باز می‌دارد. توجه به پوشش مناسب در نماز، انسان را از برهنگی و بی‌حیایی حفظ می‌کند. (قرائتی، ۱۳۸۸، ص ۲۳۱)

۲-۴-۳. روزه

یکی از احکام پیشگیرانه روزه داری است که قرآن مؤمنان را دعوت به آن کرده است. این عبادت نیز مانند نماز به کنترل نفس در برابر گناه کمک می‌کند.

روزه توانایی و مقاومت در برابر خواسته‌های نامشروع نفس را تقویت می‌کند. (خسروشاهی، ۱۳۹۳، ص ۷۰) قرآن در آیه ۱۸۳ بقره علت تشریح روزه را کسب تقوا دانسته است. روزه‌داری موجب کاستن حدّت و شدت دلخواهی و استکبار انسان می‌شود. (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۲، ص ۵) بدیهی است که با روزه گرفتن انسان می‌تواند نفس خویش را کنترل کرده و زمام آن را بدست آورد. در این صورت یکی از آثار آن می‌توان کنترل نفس در مقابل انواع گناهان باشد.

تفسیر فخر رازی در ذیل آیه ۳۲ اعراف آورده است که عثمان بن مظعون خدمت پیامبر (صلی الله علیه و آله) آمد و از تصمیم خود نسبت به عقیم کردن و راهب شدن و فاصله گرفتن از زن و عطر و اجتماع خبر داد. حضرت آن را نفی کرد و فرمود: «خصاء امتی الصیام» عقیم شدن (عامل بازدارنده از شهوت جنسی منحرف) برای امت من روزه است. (فخر رازی، ۱۴۱۰، ج ۷، ص ۶۷) مطابق این حدیث گاهی انسان باید به جای از بین بردن وسیله گناه (عقیم کردن) آن را جهت دهد و از راه صحیح غریزه جنسی را برطرف نماید و برای کنترل آن روزه بگیرد.

۳-۴-۳. زکات

در کنار نماز معمولاً توصیه به زکات شده است، که فرد را از منکر بی تفاوتی در برابر محرومان و جامعه را از منکر فقر که زمینه رویکرد به منکرات است باز می‌دارد. از طرف دیگر نماز دستوراتی دارد که رعایت آن انسان را از گناه باز می‌دارد. در آیه ۳ سوره

نمل آمده است: «الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَ هُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ؛ کسانی که نماز را بر پا میدارند، زکاة را می‌دهند و به آخرت ایمان می‌آورند.» استفاده صحیح زکات بسترهای ارتکاب گناه را از بین می‌برد. علت تشریع زکات این است که غذای فقرا فراهم گردد و از طرفی باعث در امان ماندن اموال اغنیاست؛ زیرا خدای متعال اهل رفاه را نسبت به بلاهای اهل زمانه مکلف نموده است. (صدوق، علل الشرائع، ۱۴۱۵، ص ۵۰۱)

فقر مالی و فرهنگی یکی از عوامل مهم ارتکاب جرم و گناه در جامعه است و زمینه ساز به وجود آوردن افراد بزه‌دیده در سطح جامعه می‌شود. استفاده از زکات برای کمک به نیازمندان و ایجاد مراکز فرهنگی و ساختن مراکز اصلاح و تربیت و رونق اقتصادی همه باعث پیشگیری از جرم و فساد در جامعه می‌گردد.

نتیجه‌گیری

قرآن راهکارهای پیشگیرانه در سه حیطه باورها (پیشگیری بینشی)، تمایلات و گرایش‌ها (پیشگیری گرایشی) و رفتار و اعمال (پیشگیری کنشی) ارائه داده است:

- ۱- قرآن راهکارهایی بینشی برای پیشگیری از گناهان اجتماعی ارائه کرده است؛ از جمله تأکید بر نظارت الهی و ایمان به معاد.
- ۲- قرآن راهکارهایی گرایشی برای پیشگیری از گناهان اجتماعی ارائه نموده است؛ از جمله تأکید بر مکارم اخلاقی همچون صبر، تقوا، اجتناب از حسادت می‌باشد.
- ۳- قرآن راهکارهایی کنشی برای پیشگیری از گناهان اجتماعی ارائه نموده است همچون راهکارهای اجتماعی، راهکارهای اقتصادی و انجام عبادات.

منابع

قرآن کریم

الف) کتب

۱. ابن عجبیه، احمد بن محمد، البحر المدید فی تفسیر القرآن المجید، دکتر حسن عباس زکی، قاهره، ۱۴۱۹ ق، بی‌جا

۲. ابن کثیر، دمشق اسماعیل بن عمرو، *تفسیر القرآن العظیم (ابن کثیر)*، دار الکتب العلمیة، منشورات محمدعلی بیضون، بیروت، ۱۴۱۹ ق، چاپ اول.
۳. اصفهانی، حسین بن محمد راغب، *مفردات ألفاظ القرآن*، در یک جلد، دار العلم - الدار الشامیة، لبنان - سوریه، ۱۴۱۲ هـ ق، چاپ اول.
۴. امینی، ابراهیم، *اسلام و تعلیم و تربیت*، موسسه بوستان کتاب، قم، ۱۳۸۷، چاپ سوم.
۵. بدی میانجی، محمد، *نقش حکومت در پیشگیری از جرم*، نور السجاد، ۱۳۸۸، چاپ اول.
۶. بروجردی، سید محمد ابراهیم، *تفسیر جامع*، انتشارات صدر، تهران، ۱۳۶۶ ش، چاپ ششم.
۷. بنیاد پژوهشهای اسلامی، *تفسیر هدایت*، مشهد، بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی، ۱۳۷۷، چاپ اول.
۸. بها الدینی، رضا، *مجموعه‌ای از درسهای اخلاق*، قدس، ۱۳۷۵، چاپ اول.
۹. بهجت پور، عبد الکریم؛ رضایی اصفهانی، محمد علی؛ کلاتری، ابراهیم؛ نصیری علی، *تفسیر موضوعی قرآن کریم*، مرکز نشر معارف تدوین نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری، ۱۳۸۵، چاپ دهم.
۱۰. بیضاوی، عبدالله بن عمر، *أنوار التنزیل و أسرار التأویل*، دار احیاء التراث العربی، بیروت، ۱۴۱۸ ق، چاپ اول.
۱۱. تستری، ابومحمد سهل بن عبدالله، *تفسیر التستری*، منشورات محمدعلی بیضون / دارالکتب العلمیة، چاپ: بیروت، ۱۴۲۳ ق، چاپ اول.
۱۲. ثعلبی نیشابوری، ابواسحاق احمد بن ابراهیم، *الکشف و البیان عن تفسیر القرآن*، دار احیاء التراث العربی، بیروت، ۱۴۲۲ ق، چاپ اول.
۱۳. جاویدی، مجتبی، زیر نظر محسن قرائتی و دکتر حسین میر محمد صادقی، *تفسیر موضوعی قرآن کریم با رویکرد حقوقی*، قم، دفتر نشر معارف، ۱۳۹۲، چاپ اول.
۱۴. جرجانی، ابوالمحاسن حسین بن حسن، *جلاء الأذهان و جلاء الأجزاء*، انتشارات دانشگاه تهران، تهران، ۱۳۷۷ ش، چاپ اول.
۱۵. جوادی آملی، عبدالله، *تفسیر انسان به انسان اسرا*، ۱۳۸۶، چاپ سوم.
۱۶. حائری تهرانی، میر سید علی، *مقتنیات الدرر و ملتقطات الثمر*، دار الکتب الاسلامیة، تهران، ۱۳۷۷، بی‌جا.
۱۷. حسنی، سید مجید، *گناه و ناهنجاری عوامل و زمینه‌های آن*، دار الغدیر، قم، ۱۳۷۹، چاپ اول.
۱۸. حسین مظاهری، *اخلاق در خانواده*، قم، دفتر نشر معارف، ۱۳۹۱، بی‌جا.
۱۹. حسینی شیرازی، سید محمد، *تقریب القرآن الی الأذهان*، دار العلوم، بیروت، ۱۴۲۴ ق، چاپ اول.
۲۰. حسینی، شاه عبدالعظیمی حسین بن احمد، *تفسیر اثنا عشری*، انتشارات میقات، تهران، چاپ: ۱۳۶۳.
۲۱. حلّی، سید ابن طاووس، رضی الدین، علی، *الإقبال بالأعمال الحسنة (ط - الحدیثة)*، ۳ جلد، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، قم - ایران، ۱۴۱۵ هـ ق، چاپ اول.
۲۲. خسرو شاهی، قدرت الله، *پیشگیری از جرم در آموزه‌های قرآنی*، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی، قم، جعفری ۱۳۹۳، چاپ اول.
۲۳. رضایی اصفهانی، محمد علی، *تفسیر مهر؛ ۲۴ جلد*، قم، انتشارات پژوهش‌های تفسیر و علوم قرآنی، ۱۳۸۷، چاپ اول.
۲۴. رضایی اصفهانی، محمد علی، *منطق تفسیر قرآن*، ۳ جلد، مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی، ۱۳۹۰، چاپ دوم.
۲۵. زرگری، سید مهدی، *پیشگیری از بزهکاری*، نگاه بینه، تهران، ۱۳۹۰، چاپ اول.
۲۶. زحیلی، وهبة بن مصطفى، *التفسیر المنیر فی العقیدة و الشریعة و المنهج*، دار الفکر المعاصر، بیروت دمشق، ۱۴۱۸ ق، چاپ دوم.
۲۷. زحیلی، وهبة بن مصطفى، *تفسیر الوسیط (زحیلی)*، دار الفکر، دمشق، ۱۴۲۲ ق، چاپ اول.
۲۸. زمخشری، محمود، *الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل*، دار الکتب العربی، بیروت، ۱۴۰۷ ق، چاپ سوم.
۲۹. سادات، محمد علی، *اخلاق اسلامی*، شرکت چاپ و نشر لیلی، ۱۳۸۰.
۳۰. سبحانی، جعفر، *منشور جاوید قرآن*، اصفهان، کتابخانه عمومی امیرالمؤمنین علی (ع)، ۱۴۰۰ هـ ق.
۳۱. سبزواری نجفی، محمد بن حبیب الله، *الجدید فی تفسیر القرآن المجید*، دار التعارف للمطبوعات، بیروت، ۱۴۰۶ ق، چاپ اول.
۳۲. سبزواری نجفی، محمد بن حبیب الله، *ارشاد الأذهان الی تفسیر القرآن*، دار التعارف للمطبوعات، بیروت، ۱۴۱۹ ق، چاپ اول.

۳۳. ستوده، هدایت الله، *آسیب شناسی اجتماعی*، آوای نور، تهران، چاپ بیست و یکم، ۱۳۸۹.
۳۴. شجاعی، محمد، *رساله محبت*، سروش، تهران، چاپ سوم، ۱۳۸۹، ص ۱۷.
۳۵. شریف لاهیجی، محمد بن علی، *تفسیر شریف لاهیجی*، دفتر نشر داد، تهران، ۱۳۷۳ ش، چاپ: اول
۳۶. شوکانی، محمد بن علی، *دار ابن کثیر*، فتح القدير، دار الکتب الطیب، دمشق، بیروت، ۱۴۱۴ ق، چاپ: اول
۳۷. صادقی تهرانی، محمد، *البلاغ فی تفسیر القرآن بالقرآن*، ناشر مؤلف، قم، ۱۴۱۹ ق، چاپ: اول
۳۸. صدوق، محمد بن علی، *علل الشرائع*، انتشارات کلمه الحق، چپ اول، ۱۴۱۵ ه ق
۳۹. طباطبایی، سید محمد حسین، *المیزان فی تفسیر القرآن*، دفتر انتشارات اسلامی جامعه‌ی مدرسین حوزه علمیه قم، قم، ۱۴۱۷ ق، چاپ: پنجم
۴۰. طبرسی، فضل بن حسن، *تفسیر جوامع الجامع*، انتشارات دانشگاه تهران و مدیریت حوزه علمیه قم، تهران، ۱۳۷۷ ش، چاپ: اول
۴۱. طبرسی، فضل بن حسن، *مجمع البیان فی تفسیر القرآن*، انتشارات ناصر خسرو، تهران، ۱۳۷۲ ش، چاپ: سوم
۴۲. طریحی، فخر الدین، *مجمع البحرین*، ۶ جلد، کتابفروشی مرتضوی، تهران - ایران، سوم، ۱۴۱۶ ه ق
۴۳. طوسی، محمد بن حسن، *التبیان فی تفسیر القرآن*، دار احیاء التراث العربی، بیروت، بی تا، بی چا
۴۴. طیب، سید عبد الحسین، *اطیب البیان فی تفسیر القرآن*، انتشارات اسلام، تهران، ۱۳۷۸ ش، چاپ: دوم
۴۵. عاملی، ابراهیم، *تفسیر عاملی*، انتشارات صدوق، تهران، ۱۳۶۰ ش، بی چا
۴۶. عاملی، علی بن حسین، *الوجیز فی تفسیر القرآن العزیز*، دار القرآن الکریم، قم، ۱۴۱۳ ق، چاپ: اول
۴۷. عبدالله جوادی آملی، *تسنیم*، تحقیق علی اسلامی، مزسسه اسرا، قم، ۱۳۸۸، چاپ دوم، ۲۲ جلد ج ۹
۴۸. عروسی حویزی، عبد علی بن جمعه، *تفسیر نور الثقلین*، انتشارات اسماعیلیان، قم، ۱۴۱۵ ق، چاپ: چهارم.
۴۹. عزیزی، اکبر، *پیشگیری از جرایم جنسی*، انتشارات خرسندی، تهران، ۱۳۹۲، چاپ اول.
۵۰. علاء الدین، علی بن محمد، *لباب التاویل فی معانی التنزیل*، دار الکتب العلمیه، بیروت، ۱۴۱۵ ق، چاپ: اول
۵۱. علیزاده، امیر خادم، *تفسیر موضوعی قرآن کریم با رویکرد اقتصادی*، قم، دفتر نشر معارف، ۱۳ چاپ اول، ۹۲
۵۲. فخرالدین رازی، ابو عبدالله محمد بن عمر، *مفاتیح الغیب*، دار احیاء التراث العربی، بیروت، ۱۴۲۰ ق، چاپ: سوم
۵۳. فضل الله، سید محمد حسین، *تفسیر من وحی القرآن*، دار الملائک للطباعة و النشر، بیروت، ۱۴۱۹ ق، چاپ: دوم
۵۴. فیض کاشانی، محسن، *الأصفی فی تفسیر القرآن*، مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، قم، ۱۴۱۸ ق، چاپ: اول
۵۵. فیض کاشانی، محسن، *تفسیر الصافی*، انتشارات الصدر، تهران، ۱۴۱۵ ق، چاپ: دوم
۵۶. فیضی دکنی، ابوالفضل، *سواطع الالهام فی تفسیر القرآن*، دارالمنار، قم، ۱۴۱۷ ق، چاپ: اول
۵۷. قرائتی، محسن، *پرتوی از نور، گزیده تفسیر نور*، مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، اول، ۱۳۸۸
۵۸. قرائتی، محسن، *تفسیر نور*، مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، تهران، ۱۳۸۳ ش، چاپ: یازدهم
۵۹. قرشی، سید علی اکبر، *تفسیر احسن الحدیث*، بنیاد بعثت، تهران، ۱۳۷۷ ش، چاپ: سوم
۶۰. قرشی، سید علی اکبر، *قاموس قرآن*، ۷ جلد، دار الکتب الإسلامیه، تهران - ایران، ششم، ۱۴۱۲ ق
۶۱. کاشانی، محمد بن مرتضی، *تفسیر المعین*، کتابخانه آیه الله مرعشی نجفی، قم، ۱۴۱۰ ق،
۶۲. کریمی یزدی، حسن، *اثر شگفت انگیز نماز در پیشگیری و درمان بیماری ها*، سنابل، ج اول، ۱۳۸۴
۶۳. محمد نسل، غلامرضا، *مبانی پیشگیری از جرم*، بنیاد حقوقی میزان، تهران، چاپ اول، ۱۳۹۱.
۶۴. محمدی ری شهری، محمد، *میزان الحکمه*، دوره ۱۰ جلدی، قم، مکتب الاعلام الاسلامی، ۱۳۶۲ ج ۳
۶۵. مدبر، محمد حسین، *بررسی تطبیقی جرایم و مجازات‌ها در قرآن کریم و کتاب مقدس*، دفتر نشر معارف، قم، ۱۳۹۴، چاپ اول
۶۶. مشکینی، علی، *دروس اخلاق*، قم، الهادی، ۱۴۲۴ ه، چاپ ۵
۶۷. مشکینی، علی، *مصطلحات الفقه*، قم، الهادی، ۱۳۸۶

۶۸. مصباح یزدی، محمد تقی، اخلاق در قرآن، موسسه آموزشی امام خمینی، دوم، ۱۳۷۷
۶۹. مظہری، محمد نساء اللہ، التفسیر المظہری، مکتبہ رشدیہ، پاکستان، ۱۴۱۲ ق
۷۰. مغنیہ، محمد جواد التفسیر المبین، بنیاد بعثت، قم، بی تا.
۷۱. معاونت اجتماعی و پیشگیری از وقوع جرم قوه قضائیه، *رہیافت‌های نوین پیشگیری از جرم*، نشر میزان، تهران، چاپ اول، ۱۳۹۱.
۷۲. مغنیہ، محمد جواد، *تفسیر الکاشف*، دار الکتب الإسلامیہ، چاپ: تهران، ۱۴۲۴ ق، چاپ: اول
۷۳. مکارم شیرازی، ناصر، *الأمثل فی تفسیر کتاب اللہ المنزل*، مدرسہ امام علی بن ابی طالب، چاپ: قم، ۱۴۲۱ ق، چاپ: اول
۷۴. مکارم شیرازی، ناصر، *تفسیر نمونہ*، دار الکتب الإسلامیہ، تهران، ۱۳۷۴ ش، چاپ: اول.
۷۵. منتظری، حسین علی، *اسلام دین فطرت*، تهران، سایہ، چاپ سوم، ۱۳۸۷.
۷۶. مہدوی، محمود، *پیشگیری از جرم (پیشگیری رشد مدار)*، سمت، تهران، ۱۳۹۰، چاپ اول.
۷۷. مہدوی کنی، محمد رضا، *خلاق عملی*، انتشارات مسجد مقدس جمکران، اسوہ، ج دوم، ۱۳۸۶
۷۸. میر خلیلی، سید محمود، *پیشگیری وضعی از بزهکاری*، انتشارات پژوهشگاہ فرهنگ واندیشہ اسلامی، ۱۳۸۸، چاپ اول.
۷۹. نراقی، مہدی، ترجمہ مجتہوبی، سید جلال‌الدین، جامع السعادات، انتشارات حکمت، تهران، ۱۳۷۷، چاپ چهارم.
۸۰. نیشابوری، محمود بن ابو الحسن، *ایجازالبیان عن معانی القرآن*، دار الغرب الاسلامی، بیروت، ۱۴۱۵ ق، چاپ: اول
- (ب) مقالات
۸۱. خسروشاهی، قدرت‌اللہ، پیشگیری از جرم در آموزہ‌های قرآنی، *پژوہش‌های مدیریت راہبردی*، شماره ۳۰-۳۱ ص ۲۵.
۸۲. زکی، عبداللہ، *تقریرات سلسلہ درس‌های جرم شناسی استاد قماش*، نیم سال اول تحصیلی ۹۱-۹۲، مدرسہ عالی فقہ تخصصی، ص ۱۴.
۸۳. صادقی، علی، «از محبت خدا تا ترک گناہ»، *مجلہ پیشگیری*، شماره ۳۵، ۱۳۹۱، ص ۳۲.
۸۴. صادقی علی، مقاله «پیشگیری از جرم از نگاه دین» *مجلہ پیشگیری*، شماره ۳۴، ۱۳۹۰.
۸۵. کلدی، علی رضا، *انحراف جرم پیشگیری، فصل نامہ علمی پژوهشی رفاه اجتماعی*، سال ۲، شماره ۳، ۱۳۸۱ ص ۵۲
۸۶. فقیہی، علی تقی، *تقوا و آثار تربیتی آن*، *مجلہ تربیت*، تیر و مرداد و شهریور ۱۳۷۶، شماره ۱۲۰
۸۷. ہدوی تهرانی، مہدی، *مجید معتضدی، بررسی رویکرد قرآن مجید بہ مجازات، پژوهشنامہ علوم و معارف قرآن کریم*، سال ۲، شماره ۷، ص ۸۹